

Forfatter: Lisbeth Worsøe-Schmidt

Titel: P. A. Heiberg

Anvendt udgave: P. A. Heiberg

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (dsl.dk)

Det Kongelige Bibliotek (kb.dk)

Peter Andreas Heiberg

Indhold

- [Indledning](#)
- [Biografi](#)
- [Forfatterskabet](#)
- [Modtagelse](#)
- [Forfatterskabets efterliv](#)
- [Tekstoplysninger](#)
- [Bibliografi](#)
- [Lisbeth Worsøe-Schmidt](#)

Indledning

En dansk Beaumarchais

P.A. Heibergs navn er uløseligt forbundet med oplysningstidens sidste tiår, 1789-99, hvor den danske offentlighed - bl.a. under indtryk af den franske revolution - for alvor blev politiseret. Som forfatter, publicist og samfundsdebattør viste han sig som et udpræget forstandsmenneske med en stærk retfærdighedssans. Skønt han næppe var republikaner endsige revolutionær, synes han som sit franske forbillede, Pierre de Beaumarchais (1732-99), at inkarnere den borgerlige revolutions idealer om frihed, lighed og broderskab.

Voltaire udtalte om de franske oplysningsfilosoffer, at da den offentlige mening begyndte at regere Frankrig, da begyndte filosoferne at beherske den offentlige mening. Noget tilsvarende - skønt knap så vidtrækkende - kunne siges om den københavnske intelligens i slutningen af 1700-tallet. Perioden var præget af store reformer. Ikke blot blev drifts- og ejendomsforhold inden for landbruget lagt i delvis nye rammer gennem landboreformerne, en lang række samfundsinstitutioner - bl.a. uddannelse, kirke, teater, skat - blev også underkastet eftersyn og forsigtigt reformeret. Indtil 1790 lå initiativet helt hos regeringen, der inviterede til samarbejde gennem opfordring til samfundsdebat i almindelighed og ved nedsættelse af en stribe kommissioner i særdeleshed.

Medlemmerne blev i vid udstrækning rekrutteret fra den københavnske intelligens, bl.a. Christian Colbjørnsen (1749-1814), P.F. Suhm (1728-98), K.L. Rahbek (1760-1830), Thyge Rothe (1731-95) og Ove Malling (1747-1829), der samledes i klubberne og teatret. I tidsskrifternes og flyvebladernes essays, taler og viser kommenterede de døgnets begivenheder og debatterede såvel de eksisterende samfundsforhold som forskellige styreformers hensigtsmæssighed. Og de bidrog ikke blot til opbyggelsen af middelstandens moral og selvfølelse gennem fabler, fortællinger og borgerlige teaterstykker, ved officielle begivenheder var det også disse mænd, der leverede teatrets festforestillinger, kantater og prologer. Denne kreds søgte Heiberg optagelse i gennem en række skarpe, provokerende og vittige udgivelser i slutningen af 1780'erne. Og da intelligensen erobrede initiativet i samfundsdebatten omkring 1790, havde han indtaget en plads i forreste række.

Heiberg var uhyre produktiv i tidens mest populære litteraturformer - drama, tidsskrift, vise - og han deltog i en lang række pennefejder om æstetiske, moralske og politiske spørgsmål. Han havde et skarpt blik for hykleriet såvel blandt sine egne som i magtens rækker og en ligeså skarp pen, der nådesløst udstillede dobbeltmoralen og den ulogiske indretning af samfundsinstitutionerne. Han var ofte uhyre vittig, men ejede tilsyneladende kun et ringe mål

af indlevelse og medfølelse, hvorfor han ikke blev nogen stor komiker som sit danske forbillede, Holberg. Satiren blev hans foretrukne og mest vellykkede genre, og i løbet af 1790'erne ramte den stadig tættere på magtens centrum. Det satiriske forfatterskab kostede Heiberg adskillige bøder og endte sluttelig med at fælde ham. Juleaften 1799 faldt den sidste dom, Heiberg blev landsforvist og opholdt sig til sin død i 1841 i Paris.

Biografi

- [Tre års ophold i Bergen](#)
- [Fejder mod og med K.L. Rahbek](#)
- [Ægteskab](#)
- [Trykkefrihedskamp og notarialfejde](#)
- [Sagsanlæg, dom og landsforvisning](#)

Peter Andreas Heiberg blev født 16.11.1758. Han var af en gammel norsk slægt. Faderen var rektor ved latinskolen i Vordingborg, men døde i en forholdsvis ung alder, da Heiberg kun var 2 år gammel. Moderen flyttede med børnene til sin fader, der var præst i Vemmetofte. Da Heiberg skulle i latinskole, rejste familien tilbage til fødebyen, og han blev sat i faderens gamle skole, hvorfra han blev student 1774. Året efter tog han filosofikum og boede herefter hos sin morbroder, der var præst i Kirke-Saaby. Allerede 1777 tog han samtidig med K.L. Rahbek den store filologiske eksamen, der var oprettet to år tidligere som en skoleembedseksamen. Begge klarede sig glimrende.

At gøre sit navn bekendt i offentligheden ved litterært arbejde var i 1700-tallets anden halvdel en normal vej at skaffe sig embede, navnlig hvis man ikke havde indflydelsesrige venner eller familie. Skønt Heiberg i 1779 udgav en oversættelse af Moses Mendelsohns (1729-86) *Phædon eller om Siælens Udødelighed i tre Samtaler*, fulgte han dog ikke den sædvanlige karrierevej. I stedet høstede han de næste seks år nogle til dels dyrekøbte erfaringer, der kom til at sætte kursen for hans senere forfatterskab. I sommeren 1779 forlod han pludselig København. Han var kommen i gæld, måske spillegæld via tallotteriet, som han sjældent forspildte en chance for at harcelere over i sit forfatterskab. Rimeligvis for at undgå gældsfængsel rejste han til Stockholm, hvor han lod sig hverve som soldat. Først halvandet år senere rettede han fuld af anger henvendelse til familien, som skaffede ham penge til at frikøbe sig for tjenesten. Efter et kort studieophold i Uppsala kom han 1782 på opfordring af sin farbror til Bergen, hvor han tilbragte de næste godt tre år.

Tre års ophold i Bergen

I Bergen fik Heiberg beskæftigelse som kontorist hos en af byens rigeste købmænd. Herigennem kom han i kontakt med byens litterære liv, der var centreret om Claus Fasting (1746-91) og Johan Nordahl Brun (1745-1816). Begge havde i studietiden været medlemmer af Norske Selskab og vundet digterry i 1770'ernes København, sidstnævnte ikke mindst med tragedien *Zarine* (1772), der både vandt Det Kgl. Teaters konkurrence om den første danske originaltragedie og udløste den første statslige forfatterstøtte. Fasting var kendt som udgiver af det ansete tidsskrift *Provinzialblade* (1778-81), der sit navn til trods var et højt respekteret oplysningstidsskrift med Sneedorffs og de engelske spektator-tidsskrifter som forbilleder. Nordahl Brun var præst, men satte sit præg på Bergens kulturelle liv som dramatiker og visedigter, og ved hans hyppige aftenselskaber var Heiberg jævnlig gæst.

Navnlig Nordahl Brun synes at have inspireret Heiberg til at forsøge sig som visedigter og dramatiker. Viserne havde mest præg af lejlighedsdigte, men man skimter den satiriske ansats,

der senere skulle blive Heibergs varemærke. En købmandssøn fra Bergen vendte hjem fra København med en dårlig juridisk eksamen, men som en stor spradebasse. I den anledning skrev Heiberg ";Den pæne Mand":

Omsider kom han, den pæne Mand,
fra Kjøbenhavn med en Hob Attester,
med nye Moder, broderte Vester,
med Komplimenter og lidt Forstand.
(US 575)

Temaet for den næste fase i Heibergs forfatterskab udsprang af de oplevelser, der fik ham til at forlade Bergen for at vende tilbage til København. Han blev mod sit vidende medvirkende til, at hans arbejdsgiver forfalskede nogle auktionsprotokoller. Dette forargede ham så meget, at han til sin bror skrev en beretning, der uheldigvis blev købmanden bekendt. Af sine slægtninge blev Heiberg dog overtalt til at underskrive en erklæring om, at han ikke havde fundet noget forkert i købmandens handlemåde. Herefter besluttede han at forlade byen.

Fejder mod og med K.L. Rahbek

Tilbage i København var et af Heibergs første træk at udfordre sin gamle eksamenskammerat K.L. Rahbek. Denne var i mellemtiden blevet et anset navn i den litterære verden på baggrund af sit forfatterskab, som kritiker i *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger* og som medredaktør af det toneangivende tidsskrift *Minerva* (1785-1807). Heiberg derimod skulle først til at finde en levevej og vinde sig et navn. Hans kendskab til fremmede sprog skaffede ham 1786 ansættelse som assistent hos notarius publicus, og året efter fik han kgl. bestalling på at være ";tolk og oversætter i og af det portugisiske, spanske, italienske og flere sprog" (jf. F. Rønning: *Rationalismens Tidsalder*, 3. del, bd. 1, 1896, s. 49).

I 1787 udgav Heiberg anonymt en fri oversættelse, *Eusebius, eller hvad Frugt man høster af Dyden i vore Tider*, hvis original også var udkommet anonymt (af forfatteren Jean-Charles Laveaux) i Amsterdam 1785. Det er en pendant til Voltaires *Candide* (1759), men mere grovkornet i sin satire. Pointen er at skildre, hvordan periodens dydsbegreb kommer til kort i den reale verden, hvor rå egoisme og skrupelløst bedrag fører til velstand og anseelse. Heiberg sendte bogen, der var forsynet med en spydig tilegnelse, til Rahbek, som han anså for at være en dydens apostel - og et bekendtskab værd. Denne anmeldte skriftet og kritiserede bl.a. nogle sjuskefejl i oversættelsen. Heiberg gav igen med et skrift, *Beviis, at Herr Rahbek ikke besidder de fornødne Egenskaber enten til at være Recensent eller Oversætter* (1787), hvori han angreb Rahbeks oversættelse af Beaumarchais' *Figaros Giftermaal eller den gale Dag* (1786) og insinuerede, at han skulle have omtalt sine egne værker rosende i *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger*.

Eusebiusfejden blev indledningen til en stribe pennefejder af æstetisk, moralsk og mere ligefrem politisk karakter de næste 12 år - de mest berømte var Holgerfejden, Heckingbornfejden, Dyvekefejden og notarialfejden - og til et livslangt venskab med Rahbek. To år senere, i 1789, stod de to kamphaner således side om side i angrebet på Baggensens opera *Holger Danske*. De var enige om at forkaste operagenren i almindelighed som falsk og Baggensens bidrag i særdeleshed. Rahbek fordi han fandt den dramatisk set mislykket, mens Heiberg især hæftede sig ved 'tyskeriet', og foranlediget af professor Cramers tyske oversættelse af operaen udgav han en måned efter opførelsen parodien *Holger Tydske* (1789). Heiberg nøjedes med dette ene indlæg, men Holgerfejden bredte sig i vide kredse. Det litterære udgangspunkt og smagsdebatten blev helt underordnet den heftige kamp mod tysk

indflydelse på dansk kultur og statsadministration, hvor den dansk-tyske modsætning var symbol på konfrontationen mellem aristokratisk og borgerlig kultur.

En udløber af Holgerfejden ramte tilbage på Heiberg selv. Hofmedicus J.Cl. Tode (1736-1806), der selv var dramatisk forfatter og udgiver af tidsskrifterne *Kritik og Antikritik* og *Hertha*, offentliggjorde en modparodi, *Olger og Clara* (1789), og rettede desuden en temmelig forvåset kritik mod Heibergs seneste skuespil, *Heckingborn* (1788), der ikke havde gjort synderlig lykke. Hermed var Heckingbornfejden skudt ind, og som vanligt leverede Heiberg det skarpeste, men også mest elegante skyts. I sit svar til Tode fik han den ide at lade som om Todes 12-årige søn var ophavsmand til angrebet og indledte sit modangreb, *Formaninger til den unge Tode* (1789): ";Lille kiere Ven! Det vilde være en Fornærmelse imod Deres Fader Herr Professor Tode [...] om man tiltroede ham at kunde have skrevet en stor Deel af det for Bladet Kritik og Antikritik saa aldeles vanærende Nummer 27" (s. 3).

Ægteskab

1788 kom P.A. Heiberg i forbindelse med stadsmægler og dispachør J. Buntzen, der havde brug for en translator på sit kontor, og han fik tillige indpas i hjemmet som sproglærer for Buntzens unge døtre. To år senere, 7.5.1790, blev han gift med den da kun 16-årige Thomasine og 14.12.1791 blev sønnen, Johan Ludvig, født. Forholdet til svigerfaderen var varmt, Heiberg skrev bl.a. ";Vise paa den bedste Faders fødselsdag" til ham i 1793:

Hvad er skjønt som Faders Navn,
der med Faders Aand forenes?
Ofte ved at virke Gavn
dette Hædersnavn fortjenes.
Alt som Skæbnen det tillader,
én er Fader for sin Ven,
én for Riger, én igjen
Enkers, faderløses Fader.
(US 593 f.)

Ægteskabet derimod var næppe lykkeligt, og ved Heibergs landflygtighed i 1800 fulgte Thomasine ikke sin mand. 1801 blev ægteskabet på Thomasines foranledning opløst, og Johan Ludvig blev på Heibergs begæring sat i pleje hos Knud Lyne og Kamma Rahbek i Bakkehuset.

Trykkefrihedskamp og notarialfejde

1789 blev et ualmindelig produktivt år for Heiberg, foruden fejdeskrifter skrev han i alt fem teaterstykker, de første 13 numre af det satiriske tidsskrift *Rigsdalers-Sedlens Hændelser* og leverede viser og artikler til andre tidsskrifter. Han slog sit navn grundigt fast i offentligheden og blev både beundret og hadet for sin bidende ironi, som efterhånden fik mere direkte politisk karakter. Men satiren havde sin pris, og i løbet af de næste fire år måtte han betale tre klækkelige bøder for majestætsfornærmende udsagn i skuespil og viser.

I fortalen til lystspillet ";Hofsorgen eller Testamentet", der udkom (i *Skuespil* af P.A. Heiberg, bd. 3, 1794) efter den seneste dom ved Hof- og Stadsretten i 1794, erklærede Heiberg, at han ville nedlægge pennen ";paa Sandhedens og Frihedens Altar. [...] hvo fortænker mig, om jeg frabeder mig den Ære at være den Tordenleder, som først trækker Uvejret til sig?" Og nogle år overlod han virkelig rollen som lynafleder til den unge Malthe Conrad Bruun (1775-1826). I begyndelsen af 1796 kunne magthaverne oven i købet mere sig - og det liberale borgerskab

tilsvarende græmme sig - da tre af de fremmeste radikale penneførere, Rahbek, Heiberg og Bruun gerådede i indbyrdes strid over en bagatel. Udgangspunktet var en kontrovers om, hvem der kunne og burde spille Sigbrits rolle i O.J. Samsøes (1759-96) sørgespil *Dyveke*. Fejden udviklede sig imidlertid til veritabel mudderkastning, som ingen af de implicerede kunne være stolte af.

Men 1797 stod de last og brast med hinanden igen. Præsten M.G. Birckner havde i *Om Trykkefriheden og dens Love* omhyggeligt gennemgået lovgivningen og fundet, at skønt trykkefriheden stort set havde været respekteret siden 1784, var den ikke lovsikret. I en anmeldelse af skriftet anlagde en af dommerne ved Hof- og Stadsretten, P. Collet, en så radikal tolkning af trykkefrihedsbestemmelserne, at den kostede ham embedet. Sagen udløste en storm af harmdirrende indlæg, blandt de mest opsigtsvækkende Malthe Conrad Bruuns *Triajuncta in uno*, der endte med at udløse hans landsforvisning, og regeringen svarede igen ved at nedsætte en kommission, der skulle præcisere trykkefrihedens grænser. Heiberg udgav i den anledning omkring nytår sit berømmelige skrift *En Draabe i det store Hav af Skrifter om Skrivefriheden, tilegnet Kommissionen* og indledte hermed det mest produktive år af sin polemiske løbebane.

Samtidig blev han ramt hårdt på sin næringsvej. Hans chef, notarius publicus Schmidt, hvem han havde tjent i 10 år som assistent, planlagde at trække sig tilbage. I tiden omkring sit giftermål havde Heiberg fået successionsret på sin svigerfaders embede som dispachør, men efter sagen i Hof- og Stadsretten 1794 måtte han opgive denne ambition. Derfor var det ham magtpåliggende at komme i betragtning, når notarialembedet blev ledigt. Men det blev i starten af 1798 givet til forhenværende professor ved Sorø Akademi og svigersøn til biskop Balle, G.H. Olsen, der havde studeret jura om end ikke taget eksamen. Rasende over at være forbigået udsendte Heiberg *Suum cuique. Til mine Medborgere* (1798), hvori han indgående og vidtløftigt udbreder sig om professor Olsens uduelighed og fremhæver sin egen fortræffelighed. Olsen svarede naturligtvis igen, og notarialfejden var i gang. De to hovedpersoner krydsede klinger flere gange, og mange andre blandede sig i striden, heriblandt Malthe Conrad Bruun med *Beviis at en monarkisk Regjering ikke er forbunden at bortgive Embeder efter de Søgendes Dulighed* (1798).

Sagsanlæg, dom og landsforvisning

I 1796 havde Heiberg været hovedkraften bag stiftelsen af selskabet For Sandhed, og mens han rasede mod Olsen i notarialfejden, arbejdede han desuden på sine essays ";Politisk Dispache" og ";Sprog-Granskning" til tidsskriftet af samme navn. De blev dråben, der fik bægre til at flyde over. 11.3.1799 blev han stævnet for ";igientagne Gange, ved halstarrigen saavel at overtræde Grændserne af Trykkefriheden efter de giældende Love, som at foragte og trodse Domstolenes Correctioner" (jf. Ingerslev-Jensen: *P.A. Heiberg*, s. 206 f.). Til grund lagde anklageren ikke blot de nævnte essays, men også to af Heibergs indlæg i notarialfejden samt *En Draabe* og fortalen til ";Hofsorgen eller Testamentet". Heiberg valgte ganske typisk at være sin egen forsvarer, dels fordi han ikke havde råd til at hyre en advokat, dels fordi han mente at kunne gøre det bedre selv. Og som det havde været hans praksis tidligere, udgav han sagens akter, denne gang løbende i form af et ugeskrift, *Læsning for Publikum* (37 numre i 1799).

I september afsluttedes trykkefrihedskommissionens arbejde bl.a. under pres fra den russiske zar med en ny forordning, der en gang for alle lukkede munden på kritikerne. Al offentlig diskussion af regeringsformen, regeringens politik og embedsmændenes handlinger blev herefter forbudt. Heiberg måtte indstille udgivelsen af sit uge- og forsvarsskrift, men værre var det, at den nye forordning blev brugt med tilbagevirkende kraft! Heibergs forseelser blev i

dette lys af så formastelig karakter, at han blev dømt til landsforvisning. Dommen faldt juleaften, men blev først effektueret 7.2.1800.

Heiberg slog sig ned i Paris, hvor han fik ansættelse i det franske udenrigsministerium og endte på en post som kontorchef inden sin afsked 1817. Herefter udfoldede han atter en betydelig forfattervirksomhed, der dog kun fik ringe virkning i Danmark, kun *Enevoldsmagtens Indførelse i Dannemark i Aaret 1660* (1828) blev en publikumssucces. Heiberg døde 30.4.1841 i Paris og blev begravet samme sted (Montmartre).

Forfatterskabet

- [Drama](#)
 - [Opera-parodier og syngespil](#)
 - [Satiriske lystspil](#)
- [Prosa](#)
 - [Rigsdalers-Sedlens Hændelser](#)
 - [For Sandhed](#)
- [Viser](#)
- [Tematisk sammenfatning](#)

Drama

I dag er det vanskeligt at forstå, at man ligefrem kan tale om et Heibergsk teater. Handlingen i hans stykker forekommer tynd og forudsigelig, figurerne skabelonagtige, og komikken er ofte svær at få øje på, skønt navnlig de senere skuespil viser en ikke helt ringe replikkunst. Man må imidlertid tage i betragtning, at perioden var meget mager på originale dramaer af kvalitet. Holbergs komedier var ved at gå af mode, og det kneb gevaldigt med fornyelsen, med at finde en tidssvarende form til den ægte danske sædeskildring. Teaterrepertoiret vrimlede med lokaliseringer, dvs. udenlandske stykker, der ikke blot blev oversat til dansk sprog, men hvor handlingen også blev omplantet til dansk grund.

Heibergs tre første dramatiske forsøg blev til i Bergen på opfordring af Johan Nordahl Brun: et tragediefragment, ";Axel Thorsøn", komedien ";Frierne i Klubben", der blev spillet på et Bergensk privatteater, og *Forvandlingerne* (1788), det eneste, der blev trykt og opført i København. Det er en dramatisering og lokalisering af en fortælling fra Charlotta Dorothea Biehls (1731-88) oversættelse af Cervantes' *Lærerige fortællinger* (1780-81). Stykket henlå i fem år og blev først opført 1788 med nogen succes. Heiberg fik blod på tanden og skrev i løbet af de næste par år ikke mindre end fem nye stykker.

Allerede samme år blev hans næste lystspil, *Heckingborn*, opført. Også dette er en bearbejdelse af et oversættelsesarbejde fra Biehls hånd, og mens hendes stykke ";Raptussen" (1783, fra Stephanies skuespil *Der Spleen*) aldrig fik succes, vandt Heibergs stort bifald og blev rost af både Rahbek i *Minerva* og Tode i *Museum*. Det blev spillet i alt 21 gange frem til 1810. Dyden og moralen spiller hovedrollen: Admiral Heckingborn er meget rig og tilsvarende ulykkelig. Han bliver dog helbredt af herremanden Dalton, som bilder ham ind, at hans plantager er ødelagte, hans skibe gået under osv., og at han ved sin egen ulykke er blevet skyld i andre menneskers død. Da beslutter Heckingborn at tage sit liv, men det hele opklares, og Heckingborn indser, at rigdom trods alt er bedre end fattigdom.

Opera-parodier og syngespil

Tidens teatersmag kaldte på musik. Aristokratiet forsøgte at stable en opera på benene, og 1789 blev først Biehls version af *Orpheus og Euridike*, derefter Baggenses *Holger Danske* opført. Begge blev straks udsat for Heibergs skånselsløse travesti i henholdsvis *Michel og Malene* (1789) og *Holger Tydske* (1789), som dog ikke blev opført. Samme år skrev Heiberg selv et syngestykke til teatret, *Selim og Mirza*, der blev trykt 1790 og opført som festspil til kongens fødselsdag. Det var et forsøg på at skabe et borgerligt modprodukt til Baggenses opera, men udfaldet var mildest talt uheldigt, og det blev øjeblikkelig udsat for satirisk behandling. O. Chr. Olufsen (1763-1827), der senere skrev periodens bedste skuespil, *Gulddaasen* (1793), leverede en grovkornet parodi i *Jochum og Maren* (1790), og heller ikke Tode kunne dy sig for for at stikle til Heiberg med *Ole og Sidse* (1790).

De næste syngestykker havde Heiberg mere held med. Han havde sat sig som mål dels at behandle almindelige mennesker, dels kun at indlægge sange, hvor de naturligt kunne optræde i handlingen. *Chinafarerne* (1792), der havde premiere 1791, blev frem til 1830 opført 33 gange. Scenen er henlagt til havnen, og den forædlende handling udspilles blandt handels- og søfolk i forbindelse med et handelsskibs hjemkomst fra Kina. Den største og længstvarende succes opnåede Heiberg dog med *Indtoget* (1791), der var skrevet allerede 1789 og således intet havde med kronprinsens formæling at gøre. Det er et komisk syngespil med en farceagtig handling, der udspilles i en sjællandsk landsby. Det blev fra 1793 til 1828 opført i alt 49 gange (jf. A. Aumont og E. Collin: *Det danske Nationaltheater 1748-1889*, 5. afsn., bd. 1, 1897, s. 457 f. og 406).

Satiriske lystspil

I realiteten er det blot tre komedier eller lystspil, der har bevaret Heibergs navn som dramatiker for eftertiden. Det er de satiriske dramaer *Virtuosen* [No. 2], ";De Vonner og Vanner" samt ";Hofsorgen eller Testamentet".

Virtuosen var oprindeligt indlagt i *Rigsdalers-Sedlens Hændelser*, men blev også trykt særskilt i 1789 og blev efter en mindre rettelse opført 1793. Den fik sin nummerering i Heibergs egen udgave af skuespillene (bd. 2, 1793) for at skille den fra et andet stykke af samme navn. Det var et af hans mest populære stykker og blev frem til 1838 opført 35 gange. Satiren gælder den ukritiske beundring for alt, hvad der var tysk, som dengang trivedes i vide kredse. Godsejeren von Borgen har ansat tyskeren Spazier som inspektør og vil lade ham gifte sig med sin datter, Juliane, skønt hun er forelsket i den ædle løjtnant Erdmann. Erdmann og hans tro forvalter, Tøraf, beviser imidlertid, at Spazier for egen vindings skyld har misrøgtet godset. Spazier smides på porten, og de unge elskende får hinanden.

Handlingen er således en bagatel, effekten ligger helt i karaktererne. Hovedpersonen, Spazier, er en tysk snylter, der er virtuos i at snyde og bedrage skikkelige danskere. Hans hensigt er efter at have udsuget von Borgen at 'spadsere' videre for at bedrage andre 'dumme dänen'. Von Borgens næsegruse beundring giver sig bl.a. udslag i, at han konsekvent vil tale tysk med ham. Det giver en temmelig komisk effekt, når de to udveksler replikker, den ene på gebrokkent tysk, den anden på lige så slet dansk.

Spazier. Richtig, aber det skal vi nok indhole igjen. Saaledes maa man bisweilen - maa man - maa man - hvat kalder man bisweilen paa Dansk? *Hr. v. Borgen*. Ej, sprechen Sie kun Deutsch. Ich vorstehe Sie recht woll. *Spazier*. Nej, Gud behüte mig! det tør jeg ikke. Det wager jeg ikke for Sine Frue; denn hun har mig sagt, at hun mig aldrig lide skulde [...] wenn jeg ikke vilde Dansk tale. [...] denn jeg kan den danske Sprog ikke lide; den er en garstig Sprog, ret en garstig, abscheulich Sprog.

(US 291)

I sin originale version rummer *Virtuosen* en lidt for utilsløret satire, der førte til det første sagsanlæg mod Heiberg. Miseren var, at han lod Tøraf fremkomme med en direkte beskyldning om bedrageri på statens største virksomhed, Holmen, og skønt Heiberg både ved politiforhøret og i fortalen til andenudgaven (US 323 f.) hårdnakket påstod, at der var tale om en trykfejl for ";Holmien", blev forsyndelsen takseret til 200 rigsdaler.

Heibergs mest vellykkede skuespil er ubetinget ";De Vonner og Vanner", der blev opført med stor succes i 1792, men henlagt efter blot tre gange, angiveligt fordi en gruppe tyske officerer følte sig trådt for nær. Stykket rummer udfald mod Heibergs yndlingsaversioner: borgerskabets honette ambitioner og umoralske forretningsprincipper. Det er imidlertid langt mere end blot en satirisk fremstilling af den honette kultur (jf. nedenfor under Tematisk sammenfatning), også årsagerne til borgernes moralske brist synliggøres i dramaet gennem anslag mod tallotteriet, 'tyskeriet' og adelsprivilegierne.

Den godmodige urmager Petersen er som noget af en tøffelheld kommet i økonomisk uføre pga. sin kones sociale ambitioner. Hun har overtalt ham til at tage navneforandring til von Plageman og formøblet deres formue på fornemt tøj, selskabelighed og teaterbesøg. Nu vil hun bortgifte deres smukke datter, Sofie, til den tilsyneladende rige og fornemme kaptajn von Aberwitz for økonomisk vindings skyld. Sofie er imidlertid forelsket i den brave, men fattige og borgerlige søløjtnant Jespersen. Kaptajnen viser sig at være en svindler. Han er ganske vist af fornem tysk familie, men også fattig og kun interesseret i Sofie, fordi en baron har lovet ham en større dusør, hvis han kan skaffe ham en ung elskerinde. Da dette mislykkes - fru von Plageman vil trods alt ikke gøre sin datter til skøge for at sikre sin egen behagelighed - forsøger Aberwitz at presse penge af familien på anden måde. Anslaget afværger imidlertid af Jespersen og en hovedrig vestindienfarer, van der Hahn, som har lejet sig ind hos familien og til slut viser sig at være urmagerens søn af første ægteskab.

Skønt karaktererne også i dette stykke er temmelig marionetagtige, får Heiberg spiddet dem uovertruffent gennem deres replikker. Da hr. von Plageman glædes over for en gangs skyld at være enig med sin kone, afsløres deres indbyrdes relation gennem følgende ordveksling:

Fru v. Plageman. Ih, min bedste Mand! vi har jo alle Tider været enige.*Hr. v. Plageman.* Nej Moder! - men vi er blevet enige; - og det kommer deraf, at jeg altid har givet efter.

(US 467)

Morskaben og den satiriske brod leveres dog først og fremmest gennem skurkene, kaptajn Aberwitz og dennes hjælpere, pantelåneren Snydenstrup og advokaten Pinham, der begge optræder som svindlere også på egen hånd. Snydenstrup benytter enhver lejlighed til at oplære sin søn i den 'rette' forretningsmoral:

Jonas. [...] Men Papa sagde jo før, at Løjtnanten var fattig, er det da inte Synd at skille ham ved sit Ur?*Snydenstrup.* Nej, min Søn! just derfor skal han af med det. For, ser du, saadanne har det alle Tider gaaet i Verden. Jeg skal ved Lejlighed fortælle dig hundrede Exempler, hvoraf du skal se, at det er politisk rigtigt at udsuge den fattige og skaane den rige. Du kan tro mig, min Dreng! det er noget, som baade bør og maa ske.

(US 443)

Aberwitz repræsenterer naturligvis det fremmede, navnlig tyske element i militær og aristokrati. Han er samme type som Spazier i *Virtuosen* [No. 2], af fornem familie, men på

grund af svindel degraderet og flygtet til Danmark. Han tegnes præcist gennem følgende ordveksling med den danske håndlanger, Pinham:

Pinham. Jeg gjorde det saamænd usigelig gjerne. Men lovene tillade det ikke. *Kaptejnen.* Ey! wat kommer mich Lovene ved. Jeg er en Auslænder, und Lovene er ikke for die Auslænder. Er ist mir ein Scheiss-Prokurator. Geh er nur! Ich skal wohl en anden finde.

(US 459)

Samtidig berører Heiberg her selve årsagen til småskurkenes handlemåde, nemlig lovene og samfundsinstitutionernes indretning. Endnu tydeligere demonstreres baggrunden for borgerskabets moralske korrupsion, da Aberwitz overværer Snydenstrups oplæring af sønnen og på skrømt betvivler ";disse Moralier":

Snydenstrup. Hr. Kaptejn! Jeg blev vred paa Dem, om jeg ikke vidste, at De talte imod bedre Overbevisning. Naar Deres, eller andres højadelige Forældre lærer deres højadelige Børn, at en simpel Borgermand eller en Bonde ere Creature, der ere skabte til at blive foragtede, spyttet i Øjnene, gjort Nar af, trampet paa og bedraget af højadelige Dosmere, synes Dem da, at disse Moralier ere saa rigtige? og det sker dog undertiden. Mig synes, Tingen er den samme.

(US 425 f.)

";Hofsorgen eller Testamentet" blev skrevet 1793, men først opført 1818, angiveligt fordi teaterdirektøren tog fejl af stykkets titel og læste Hofsnogen i stedet for Hofsorgen og derfor henlagde det som en upassende satire. Det rummer i handling og karaktertegning intet nyt i forhold til de to foregående, atter er det den honnerte ambition, rangsygen og den snobbede lyst til at efterligne de fornemme, der står for skud. Til gengæld er stilen mere frisk og farceagtig.

Heibergs øvrige komedier omfatter fire stykker, der ikke fik særskilt udgivelse. Af disse blev ";Virtuosen No. I" om kunstnermisundelse, ";Menneskekjenderen eller de falske Formodninger", Heibergs sidste dramatiske værk i Danmark og fra Paris ";Mystifikationen eller Skuespillet inpromptu" aldrig opført, mens ";De syv Tanter", en farceagtig forvekslingskomedie ligeledes skrevet i Paris, blev spillet tre gange i 1818. I Paris bearbejdede han desuden to udenlandske værker, ";Duellen" og ";Den gamle Skuespiller".

Prosa

Heiberg var en utrættelig skribent, der foruden i de ovennævnte pennefejder udfoldede sin prosa gennem en mængde artikler og essays til tidens mange tidsskrifter. I mange henseender blev han en foregangsmand ved at afprøve (skøn-)litteraturens grænser og undersøge, hvortil man kunne bruge fiktionen og navnlig satiren i politisk øjemed. Han eksperimenterede med genrene og bidrog stærkt til at åbne offentlighedens politiske dimension ikke mindst gennem sine egne tidsskrifter og tidskriftlignende udgivelser af akterne fra de forskellige politisager, han blev involveret i.

Rigsdalers-Sedlens Hændelser

Eftertiden har været uenig om, hvorvidt *Rigsdalers-Sedlens Hændelser* skal betragtes som en fortælling eller et tidsskrift. Forskellen på - navnlig satiriske - tidsskrifter og fortællinger er dog ikke stor i denne periode. Begge dele blev udsendt hæftevis, og indholdet har ofte episodisk

karakter. Skønt *Rigsdalers-Sedlens Hændelser* udkom ganske uregelmæssigt i perioden 1787-93 (nr. 1-4 i 1787, nr. 5-13 i 1789, nr. 14-15 i 1790 og nr. 16 i 1793 if. Ballhausens bibliografi, jf. nedenfor) og falder i to bind med fortløbende kapitler, omtaler Heiberg det selv som et blad. Desuden har de mange digressioner, der ofte er hovedsagen, udpræget journalistisk præg og benyttes til at kommentere aktuelle begivenheder.

Satiren udfoldes med en skarp, tør humor i et velformuleret dansk i forskellige stillejer. Den fortællende og essayistisk ræsonnerende prosa afbrydes af digte, love (f.eks. "Kjøbmands-Katekismussen" i nr. 4, 13. kapitel, *US* 63 ff.), dialoger, ja, et helt lille drama, *Virtuosen* [No. 2] er indlagt i nr. 13, men netop skriftets høje aktualitetsniveau gør store dele vanskelige at nyde og mere sig over i dag uden et temmelig indgående kendskab til perioden.

Rammen, at lade en pengeseddel fortælle sin historie, er taget efter den engelske forfatter Charles Johnstons (1719(?)-1800) satiriske roman, *Chrysal, or the Adventures of a Guinea* (1760). Heiberg skriver i en note til første nummer: ";mere behøver Autor ikke at laane af ham, da vores Land forstrækker ham med Optrin nok, som fortjene at males" (*US* 1). Et mere direkte forbillede fandt han dog i Niels Ditlev Riegels' satiriske blad *Maanedskriftet Kiøbenhavn's Skilderie*, der udkom 1787-90, og som navnlig udpensler byens sociale fejl og mangler. Allerede i første nummer definerer Heiberg sit sigte som politisk snarere end socialt, og han refererer til sine forbilleder, Ludvig Holberg - ved at kalde tredje kapitel ";Min første Udvandring, som falder lidt Bremerfeldtsk" med henvisning til *Den politiske Kandstøber* (1722) - og Beaumarchais, idet han skriver:

Min Herre førte mig straks hen i et Værtshus. Jeg har siden efter ofte haft Lejlighed til at gjøre den Anmærkning, at det er meget lettere paa saadant et Sted, og i den lavere Stand, at lære kjende Mennesker end i den højere og finere Verden, hvor det næsten er umuligt. [...]
Klubberne, eller hvad andet Navn de fornemme Selskaber kunne have, have allerede antaget alt for meget af den fine Levemaade, som Beaumarchais nu anser for uadskillelig fra Politiken.

(*US* 6 f.)

De første numre er springende og sprudlende i deres indfald og udfald. Heiberg tager fat på to af sine yndlingsaversioner, tallotteriet og den udydige moral, der trives i handelskredse. Pengesedlen havner hos en krovært, der forklarer, hvilken risiko han løber ved at give på kridt, når han ikke kan veksle en seddel. Her afslører han den forskel, han gør på fattige og honette folk:

At jeg derimod iblandt skriver en Streg mere paa en fattig, det tror jeg er meget billigt og tilladeligt, thi først ere de fattige saa nøjeseende med mig, at de vil have rigtigt Maal, naar derimod honette Folk ikke ser mig saa nøje paa Fingrene, og derved lider jeg stor Skade; for det andet vover jeg jo meget ved at betro dem; og for det tredje kan jeg af mange brave Folk faa fire Skilling for at bytte en Seddel, og det har jeg aldrig kunnet bære over mit Hjærte at tage af en fattig.

(*US* 9 f.)

Tallotteriet, som Heiberg harcelerer over flere steder, blev indført i Danmark 1771 som privat forretning, men overgik to år senere til staten. Gennem talrige episoder skildres, hvilket moralsk fordærv denne institution afstedkommer: Tjenestepigen bedrager sit herskab, hustruen bestjæler sin sovende mand, den kønne fattige kone sælger sin dyd for at tilfredsstille spillelidenskaben, studenten omsætter sin såkaldte klosterdaler, der skulle have skaffet ham kosten i en hel uge, osv. Allerede i behandlingen af de skadevirkninger, der følger i kølvandet på ";Lotterisygen", som han kalder det, bliver Heiberg egentlig politisk i den

forstand, at det mere er samfundets eller statens indretning end den enkeltes moralske brist, han kritiserer:

Dristig tør jeg sige, at der gives ingen Last, hvortil Lotterisygen ikke har drevet et Menneske; ingen Udsvævelse, hvori den ikke har styrtet den svage. Selvmord, Drab, Horeri, Tyveri, Bedrageri, Mened og utallige andre Laster ere alle Virkninger af denne djævelske Opfindelse, Laster, der vel, des værre! har været bekjendte tilforn, men aldrig havde blevet udøvede i saa afskyelig en Overflødighed, naar de havde manglet denne Drivefjeder. [...] Sjældnere vilde man have haft nødig med Lovens strængeste Straf at belægge Forbrydelser, hvis første Oprindelse skriver sig fra Lovene selv. Sjældnere vilde Statens Marv have bleven udsuget af dens egne Læger; og meget ringere vilde det antal af ulykkelige Kolonister have været, hvormed Danmark saa tit, til ubodelig Skade, har befolket sine Naboriger. (US 20 f.)

Fra starten er Heibergs satire således en moralsk funderet politisk kritik. Som Holberg ville han ganske vist opdrage borgerskabet ved at udstille dets fejl og mangler. Han fandt en afgrund mellem den sentimentale dydsmoral, der officielt blev stillet til skue, og på den ene side den rå materialisme og egoisme, som trivedes i forretningslivet, på den anden side snobberiet og den ukritiske efterligning af aristokratiets 'udvendige' dyder i familie- og selskabslivet. Denne uoverensstemmelse synliggjorde han f.eks. gennem en lidt bagvendt rehabilitering af Holbergs komedier, der i nogen grad var gået af mode:

Stykket var just en af Holbergs Komedier; og da min Herre vidste, at det var et ubedrageligt Kjendemærke paa den fine Levemaade, at man ikke kunde lide Holbergs dramatiske Arbejder, saa besluttede han at blive borte fra Komediene, for at han ikke skulde prostituere sig, naar han imod sin Vilje blev tvungen til at bifalde og glæde sig over de Vittigheder, som de saakaldede Folk af Smag have fordømt til at hede Fadæser.

(US 349)

Men som Beaumarchais ville han også påpege de fejl og mangler i samfundets indretning, som han mente lå til grund for eller forstærkede borgerskabets brister. Skønt vægten gradvis blev forskudt fra moralsk til politisk tyngde gennem forfatterskabet, var den politiske side fremme allerede fra de første numre af *Rigsdalers-Sedlens Hændelser*. Et par af historierne behandler ligefrem samfundets overordnede indretning. Heiberg lader sin rigsdalerseddel blive fundet af en subsistensløs og giver i den forbindelse en forrygende beskrivelse af stoddersamfundets organisering og love under overskriften ";Det qvasi-oktrojerede Kompagni". Finderen af pengesedlen vil ikke godvilligt dele med de øvrige, og det afstedkommer følgende kommentar om retsvæsnets indretning og virkninger:

Klogt havde han imidlertid handlet om han i Mindelighed havde fundet sig deri, men endnu havde ikke Erfarenhed givet ham den Kundskab i Verden, at den, der ikke med det gode vil lade sig aftvinge sin Ret, men skrider til Proces, er altid lykkelig, naar han til Slutning kan slippe Prokuratorer, Assessorer, Dommere, Skrivere, Vidner, Rettens Bud og Fyrbøderne med de tre Fjerdedele af den retfærdigste Sag.

(US 33 f.)

Mere gennemført og ætsende er samfundssatiren dog i ";Det russiske Manuskript" som han lader en af sine gennemgående figurer, Junker Laps, finde viklet omkring en flæskekage. Det er, som Borchsenius og Winkel Horn bemærker, en ";genial Blanding af »Dichtung und Wahrheit«" (US 190 noten), hvor et russisk grevskab med tre sædegårde forestiller kongeriget bestående af Danmark, Norge og Slesvig-Holsten. Som overalt hos Heiberg er det ikke kongen (greven) selv, men hans embedsmænd (betjente), der står for skud. Iværksættelsen af en

ekstraskat foranlediges således af "Betjenternes uredelige Husholdning og de idelige ødelæggende Forslag, hvorved de havde melet deres egen Kage og paa den skammeligste Maade ført Greven bag Lyset" (US 203). Og udformningen af skatten får også et ord med på vejen - hvem tror, at proportionalskatten er opfundet i det 20. århundrede?

I Følge dette Brev skulde alle Grevens Betjenter afgive til det store Proviant-Magasin en vis Del af deres Frokost, Middagsmad og Aftensmad. Det var virkelig meget billigt, at disse Betjenter, som Greven fødede [...] skulde bidrage til denne Proviantering; ikke heller hørte man nogen fornuftige Folk at knurre derover; kuns Proportionen var det, som man fandt at være trykkende for en Del. Naar for Exempel Staldkarlen eller Hønsedrengen, der kuns fik et Stykke Smørrebrød hver til Frokost, hvormed de næppe kunde mættes til ydeste Nødtørftighed, maatte se paa, at der blev afskaaret et stort Stykke, saa saa' de forud, at de nødvendig maatte sulte, og dette smertede dem. Derimod kunde Ober-Inspektøren, der fik et Hundrede Stykker Smørrebrød til Frokost, hvilke han umulig selv kunde fortære, meget gjerne have mistet ti Stykker deraf, i Steden for et eneste, som man afkortede i hans Ration, uden at han skulde kunde føle dertil, hvorved Staldkarlen og Hønsedrengen havde blevet fri.

(US 203)

I øvrigt gik Heiberg ikke af vejen for at drive løjer også med dagliglivets små fortrædeligheder, især hvis de på en eller anden måde kunne sættes i forbindelse med statens love og forordninger, således de ubehageligheder, der kunne opstå i forbindelse med Københavns alt for smalle fortove:

Paa Hjemvejen havde denne Tjener det Vanheld, at han, da han paa Fortovet vilde gaa af Vejen for et Par Dragere [...] stødte Ansigtet imod Ryggen paa en Matros. Man vil maaske falde i Forundring over, at jeg kalder dette et Vanheld, da man vel næppe kan formode, at en Matroses eller anden Mands Ryg kunde skamfere Tjenerens smukke Ansigt. [...] Sagen var korteligen denne, at Matrosens Ryg var ikke saadan som enhver anden Mands Ryg, men havde nogen Lighed med Pindsvinets og var bevæbnet med endel Spaaner og spidse Træstykker, saa at ingen Bandit eller Morder skulle have vovet paa at anribe ham bag fra. [...] Der gives en Forordning eller Plakat, som siger, at intet maa nedsættes paa Trottoirerne eller Fortovene; hvorledes den efterkommes, derom skal Amagerkonernes Kurve og meget andet, samt, om Sommeren, de Stilladser, hvorpaa Sengeklæder soles, vidne. Det er et Spørgsmaal, om ikke Meningen af denne Plakat er, at heller intet maa bæres paa Fortovene, allermindst saadant, hvorved gaaende Folk, for hvem Fortovene synes at være indrettede, og i Særdeleshed Børn, kan komme til Skade.

(US 346 f.)

En særlig og særdeles omfattende plads indtager imidlertid Heibergs bidende kritik af 'tyskeriet', hvorom han i en note bemærker: ";At skrive om Tyskhed i Danmark, er en saa frugtbar Materie, at man, med meget maadelige Skrive-Evner, er i Stand til at fylde Folianter" (US 190). Næppe et nummer af *Rigsdalers-Sedlens Hændelser* har forladt hans hånd uden et hip til tysk eller tyskere. Som regel slår han to fluer med ét smæk, når det drejer sig om dette tema, da det ikke er tysk eller tyskere som sådan, han er ude efter, men derimod den omstændighed, at tysk var militær- og regeringsprog, ligesom de fleste landofficerer og højere civile embedsmænd var af tysk afstamning.

Et sted diskuterer Junker Laps Baggensens *Holger Danske* med en ung student og bemærker, at han langt foretrækker professor Cramers - af samtiden foragtede - tyske oversættelse. Hertil svarer studenten: ";Ja, vist har jeg set den, og kjender deri et af Tyskernes sædvanlige Kneb for

at gjøre den danske Literatur foragtet udenlands; thi næppe tror jeg, at nogen kan læse den og udholde den til Enden" (US 175). Et af de vittigste indfald i så henseende er parodien på professor Eggers forelæsninger, hvor Heiberg ikke blot får udpenslet hans maltraktering af det danske sprog, men også ironiserer over de 'samfundspagter', der på den tid udgjorde de retsvidenskabelige forklaringer på de forskellige styreformere:

"Mine Herrer!"; sagde han, "vi hafe nu at handle de bacto*) unionis & defensionis. [...] De forestille Dem, mine Herrer! at en Del europæiske guldiverte Mennesker gommer vet Skibbrud eller en anden Maade paa en Ei**), hvor de vil sette dem net og boe. Paa denne Ei ere nu i Forvejen en Del vilde Mennesker, som have hjemme der. De guldiverte Mennesker beginde nu at bigge dem Huse og Værelser, og saa leve de tilsammen; se! det er bactum unionis. Derpaa gommer de vilde Mennesker, som ikke have set saadant før paa Eien, og vil kige ind til de guldiverede europæiske Mennesker. Saa jager de guldiverede Mennesker de vilde Mennesker bort, und wann de denn gommer anden Gang, saa slaar de guldiverte Mennesker dem ihjel. Se! det er bactum defensionis***).") Betyder pacto. Det er en sand Fornøjelse at høre J. U. P. E. sprække Latin. Taarerne maa staa en i Øjnene af Glæde, thi det er just, som man hørte Ærterne koge i en Gryde.

**) Dette Ord skal betyde en Ø. De øvrige Ord, saasom: merkere, guldiverte, gommer o. s. v. overlader man til Læserne selv at gætte sig til Bemærkelsen af, thi hvorfor skulle Læserne have det lettere end jeg, der har maattet gætte mig til alt?

>***) Dette synes mig, kjære Hr. Professor! var Synd og en stor Ubillighed, thi hvad havde de kultiverte Mennesker vel at befale paa en Ø, som tilhører de vilde? Med langt større Ret kunde de kultiverte Danske slaa Vildtysken ihjel, der saaledes, som nu sker, i hobetal trænger sig ind paa vores Ø; eller dog i det mindste kunde vi jage dem Fanden i Vold; og det alt efter Herrens Sætning. De ser altså, Hr. Professor! at De har gjort Ris til Deres egen

(US 277)

For Sandhed

Heiberg og Baggesen stod mildest talt ikke på god fod med hinanden. Heiberg betragtede Baggesen som en både politisk og æstetisk overløber, og med sit bidrag i Holgerfejden havde han medvirket til at drive Baggesen på flugt i 1789. Baggesen på sin side anså Heiberg for jakobiner og nævnede ham ";aldrig uden med udmærket Ringeagtelse", som Heiberg anførte i sit lille skrift *Om mit Forhold til Baggesen* (1826). Da Baggesen i 1796 samlede en kreds af digtere og litterater, bl.a. C. Pram, J.K. Høst og R. Nyerup, med det formål at stifte Det skandinaviske Litteraturselskab, var Heiberg derfor ikke indbudt, og Rahbek holdt sig følgerig også væk. I stedet dannede de deres eget selskab, For Sandhed, sammen med en gruppe andre, mere radikale borgere, bl.a. lægen og digteren R. Frankenau, bogtrykker K.H. Seidelin, assessor P. Collet, præsten H.G. Claussen og seminarielærer Fr. Høegh Guldberg. I selskabets tidsskrift, *For Sandhed. Et Fierdingaarsskrift* (1798-1802), offentliggjorde Heiberg sine mest berømte kritiske essays, ";Politisk Dispatch" og ";Sprog-Granskning".

Dispatch betyder egentlig havariopgørelse, men Heiberg havde sat sig for at opgøre forskellige staters udgifter til ";Regentens Lønning eller Betaling for sin Møje med at Regere". Som motto havde han valgt Shakespeares ";Something is rotten in the state of Denmark" (*Hamlet*, 1. akt, 1. scene), og i indledningen anføres bl.a.:

Fordi en Stat lønner vel, er det ikke sagt, at den bliver vel bejent; meget mere synes den almindelige Praxis at godtgjøre, at Embedsmandens Duelighed, Arbejdsomhed og Redelighed ofte staa i omvendt Forhold til hans Lønning, saa at de af Statens Tjenere, der lønnes bedst,

undertiden tjene slettest.

(US 503)

Med støtte i anerkendte, statistiske arbejder beregner og skønner Heiberg sig frem til regentens private indkomster i Danmark, Storbritannien og Frankrig, henholdsvis før og straks efter revolutionen samt under republikken. Resultatet er naturligvis, at republikken er langt den billigste styreform, både når udgifterne opgøres i forhold til statens indbyggertal, og når de relateres til samtlige statsindkomster. Det var uhørt, at foretage en så nærgående og respektløs undersøgelse, der stillede monarkens private forbrug i tvivlsom belysning, selv i dag skal hoffet ikke aflægge regnskab for sit private forbrug, og Heiberg er langt forud for sin tid, da han i slutningen anfører:

Med stærke Skridt nærmer sig den Tid, da det skal komme for Lyset, som nu er skjult i Mørket. Hertil hører i Særdeleshed Forvaltningen af en Stats Finantser. Ogsaa synes den sunde Fornuft at tilsige, at en Nation har den fuldeste Ret til at vide, hvortil de Skatter anvendes, for hvis Tilvejebringelse den største og bedste Del af Nationen maa trælle surt nok. [...] O! at dog Regenter vilde betænke, hvad de skyldte Nationerne, der saa rigeligen lønne dem! O! at de dog vilde overveje, at Lyset ikke mere kan slukkes, Friheden ikke mere lænkebindes!

(US 541 f.)

";Sprog-Granskning" hører til Heibergs bedste satirer. Den er udformet som en ordbog over en række centrale politiske begreber. Skønt formen langt fra er hans egen opfindelse - bl.a. havde J.S. Sneedorff (1724-64) allerede i 1761 bragt et lignende leksikon i *Den Patriotiske Tilskuer* - har næppe nogen anden udfyldt den så virtuost. Definitionerne er skarpe og pointerede, de er udvalgt med stor omhu og danner tilsammen et mageløst ironisk billede af enevælden som et system, der belønner spytslikkere og hykleri og straffer ethvert forsøg på seriøs samfundsdebat.

A B C er alt, hvad en Adelsmand behøver at vide for at blive Medlem i et Kollegium og for siden at springe forbi alle sine graahærdede borgerlige Kolleger. [...] *Almagt*. Et Attribut til en Guddom, enten samme er himmelsk eller jordisk. Naar en Regent siger til en Sladderhank: *Bliv Gehejmeraad!* til en Poltron: *Bliv Krigsraad!* til en Bankerottør: *Bliv Kommerceraad!* saa blive de det, ligesom russiske Soldater efter en Kaptejns eller Oberstes Luner blive Skomagere, Skræddere, Sadelmagere o. s. v.; [...] *Bondefrihed*. Saa megen Frihed, som en Bonde kan taale. Det er liden, som enhver véd, der kjender det gamle Ordsprog: *Var Bonden ikke bunden, saa blev han værre end Hunden*. *Bonde*; det samme som *Fæ.Borger*. Før den franske Revolution et enkelt, men efter Revolutionen et dobbelt Skjældsord. *Borgerfrihed*; et Ord, der klinger smukt, dog kuns i Forordninger og Geburtsdags-Taler. Alt for ofte bruges det blot som Fyldekalk. (...) *Patrioter*. Kandidater til Munkholmen [fæstning i Trondhjemsfjorden for politiske forbrydere]. *Patriotisme*; en Egenskab, der ikke leder til Lykke i disse Tider. Jo mindre patriotisk man er, jo mere er man velkommen ved Kur. *Han er en Patriot*, betyder paa Dansk: den Karl maa man kaste Rævekager for.

(US 548 ff.)

Viser

Heiberg skrev en mængde viser og sange, der blev offentliggjort i ugeblade og tidsskrifter eller trykt særskilt. De fleste har journalistisk præg og rummer aktuelle pointer snarere end almene ideer. Mange blev skrevet på opfordring, gerne af klubberne. De første københavnske sange fra

1788 er uskyldige hyldester til kongehuset i anledning af kongens fødselsdag og kronprinsens hjemkomst fra felttoget mod Sverige. Ved prinsens indtog i København 1790 efter brylluppet i Kiel viste han sig også som en aktiv og patriotisk statsborger med otte indskrifter på transparenter og to folkesange, hvoraf den ene, ";Almindelig Folkesang" (US 576 f.), blev trykt af Kongens klub og uddelt i 14.000 eksemplarer. Heri besynger Heiberg loyalt og royalt det formælede par, bl.a.:

Prins, da du kom fra vundet Slag,
da ligned Folkets Fryd en Torden;
men Glæden, som du ser i Dag,
blid spredes over hele Norden.
Nu dobbelt stor og dobbelt kjær,
vi hilse dig: Velkommen her.
(US 577)

Dette faktum blev imidlertid helt overskygget af ";Selskabs-Sang. Den 25de September 1790", hans første politiske vise, der blev skrevet for en privat sammenkomst på skydebanen:

Hver Mand i Byen om Indtoget taler,
om Transparenter og Danserens Gang.
Dekorationer og Porte man maler,
synger, hvad elleve Muser besang.
Alle begloede,
faa kun forstode
Digterens Fingal og Frode.

Ordener hænger man paa Idioter,
Stjærner og Baand man kun Adelen gier,
men om de Mallinger, Suhmer og Rother,
man ej et Ord i Aviserne ser.
Dog, har man Hjærne,
kan man jo gjærne
undvære Orden og Stjærne.

Rigdommen voxer i Adelens Bleer;
og, som en Skomager nylig har sagt,
ene de van'er og von'er og de'er
holder Fortuna og Plutus i Agt.
Har vi ej meget,
er det vor eget,
som ej fra Staten er sveget.

Her man despotiske Satser ej lærer;
Lighed blandt Mennesker drive vi paa;
og ej, som Jydernes Proprietærer,
ønske os Slaver og Bønder at flaa.
Selv vi os føde;
Agerens Grøde
vi ej som Dosmere øde.

Stormanden svirer og glemmer den arme,
kan ham med kold Ligegyldighed se.

P. A. Heiberg,

Vi ere Smaafolk og føle med Varme,
midt under Sviren, Elendigheds Ve.
Hungriges Mave
fordrer en Gave;
giver! og Tak skal I have.

Selskabets Skaal!
(US 577 ff.)

Heiberg vidste at ironisere også over sit eget royalistiske virke. Inspirationen til visen skyldtes en udstilling hos en skomager i Pilestræde, hvis indskrift bl.a. rummede følgende: ";Fortuna den Frue er gerne saa-saa/ hoffærdig hun nærmer sig sjælden os smaa:/ kun Vaner og Voner og Laer og Deer/ den naadige Frue sin Yndest beteer" (jf. Vilh. Andersen: *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, bd. II, 1934, s. 847). Foruden den åbenbare satire over adel og ordensvæsen rummer visen en mængde stikpiller over aktuelle begivenheder, bl.a. at næppe mange af tilskuerne forstod den politiske pointe i Chr. Prams (1756-1821) tragedie *Frode og Fingal* (1790), der blev spillet ved indtogsfesten. Desuden hentydes i strofe 4 til 'den jydsk Ambassade', en deputation af jyske herremænd der benyttede lejligheden ved bryllupslykønskningen til at overrække kronprinsen et tillidsskrift, hvori de krævede landboreformerne ophævet.

Når den politiske virkning forekommer så stærk, skyldes det utvivlsomt visens stramme, kontrapunktiske komposition. Umiddelbart er det en traditionel klubvise til brug for indsamling til de fattige - ";Hungriges Mave/ fordrer en Gave" - men ved at bringe de fattige i visens slutning i forbindelse med den kostbare festivitas omkring kronprinsens indtog i visens indledning spændes resten af indholdet op i en aktuel, social kontrast. Solidarisk med de fattige sættes ";vi" lig med ";Smaafolk", og hver af stroferne udsiger faktisk denne kontrast mellem et borgerligt ";vi" og et aristokratisk ";de".

";Selskabs-Sang" blev offentliggjort i *Morgenposten* og uden Heibergs vidende eftertrykt af boghandler Popp. Den kom myndighederne for øje og blev af politimesteren anset for ærekrænkende, navnlig hæftede man sig ved linjen ";Ordener hænger man paa Idioter", der kunne læses som kritik af kongens handlinger, og Heiberg blev idømt en bøde på 150 rigsdaler, mens redaktøren og bogtrykkeren slap med hhv. 50 og 20 rigsdaler. Heiberg udnyttede imidlertid sin sans for at påvirke den offentlige mening. Han udgav sagens akter i et lille hæfte: *Politie-Forhøret og Kiendelsen i Sagen angaaende Visen: Hver Mand i Byen om Indtoget taler; andre til Advarsel, at vogte sig for hvad man ikke maae skrive*. Sagen vakte almindelig harme, og en udløber blev at pressesager overgik fra politimesterens vilkårlige straffemyndighed til Hof- og Stadsretten.

Heiberg måtte dog sande, at dette ikke gjorde majestætsfornærmelser billigere. ";Vise den 2. Juni 1794", der indledes med den navnkundige linje: ";Vor Klub er dog en herlig Sag" (US 601), er skrevet til samme melodi som Rahbeks berømte drikkevise fra 1790 ";Nu bort med alskens Politik" (*Poetiske Forsøg*, bd. 1, 1794, s. 98), men vender indholdet på hovedet og priser netop klubben som demokratisk forum for politisk diskussion og slutter ironisk med de ord, der indleder Rahbeks vise. I strofe 5 langer Heiberg ud efter den engelske regerings fremfærd mod offentligheden:

King George han spiller høje Spil;
en Satan fik ham nylig til
at rive Folkets Klubber ned,
sig selv til stor Fortræd.

P. A. Heiberg,

Han tror ej, Briten mukke tør,
hvor gal han endog Sagen gjør;
tror I, godt Folk! slig Politik
kan længe holde Stik?
(US 602)

Visen var skrevet til det forenede Venneselskab med det udtrykkelige forbehold, at den ikke måtte afsynges, ";saafremt der var mindste Grund til at formode, at den kunde forstyrre noget eneste Medlems Fornøjelse" (jf. K.L. Rahbek: *Erindringer af mit Liv*, bd. IV, 1828, noten s. 295 f.). Da Rahbek imidlertid savnede stof til sit tidsskrift, *Den danske Tilskuer* (nr. 43, der udkom 9.6.1794), lod han den optage heri uden hverken at kende den eller have Heibergs tilladelse. På den britiske gesandts foranledning blev det pågældende nummer straks beslaglagt, og der blev anlagt sag mod både forfatter og udgiver, fordi de ";paa en uanstændig, dumdristig og forhaanende Maade" havde angrebet kongen af Storbritannien (jf. Ingerslev-Jensen: *P.A. Heiberg*, s. 160). Proceduren drejede sig primært om 5. linje i strofe 5, og selv om Heiberg påstod, at ";Han" viste tilbage til ";Satan" og ikke til ";King George", blev han idømt en bøde på 300 rigsdaler. Han udgav atter sagens akter og svarede desuden igen med den ironiske ";Vise den 14. Juni 1794" (US 603 ff.).

I forhold til resten af det satiriske forfatterskab er viserne særegne derved, at de ofte ironiserer over udenrigspolitiske forhold. Det kan skyldes, at Heibergs primære målgruppe her er hans ligemænd inden for den borgerlige intelligens, hvor drama og prosa oftest har et bredere sigte. Ikke desto mindre blev flere af viserne uhyre populære også uden for klubbernes kreds. En særlig triumf fejrede han med ";Min politiske Omvendelse. Hymne til »Folkevennen«" (1794, US 605 ff.). Det reaktionære tidsskrift *Folkevennen* (1794-95) havde i en artikel insinueret, at Heiberg i sin ungdom havde begået ulovligheder og truet med at afsløre dem. Heiberg svarede igen ved at varsle sagsanlæg for injurier mod bladet og med omtalte vise, der benytter en udbredt form ved gennem ironisk anger over tidligere udtalelser, at få sagt en mængde nye sandheder.

Og Heiberg *har* store synder på sin samvittighed, men nu har han af *Folkevennen* bl.a. lært: ";At Frihed er et forbandet Ord,/ som Herren skabte udi sin Vrede,/ blot for at straffe den gale Jord/ og Verdens Undergang at berede" (strofe 3), ";At den Nation, jeg ej nævne tør [England],/ skjønt den behandler os, som den lyster,/ har al den Frihed, man have bør" (strofe 5) og ";at Frankrig er kuns Øglerede;/ at det fordømte rebelske Pak/ bør føle Kongernes grumme Vrede" (strofe 6). Som tak for sin omvendelse forventer han sluttelig lidt gode ekstraindtægter, ";Forstaar I mig?" (strofe 8).

Jublen ville ingen ende tage, da *Folkevennen* var så naiv eller dumdristig at aftrykke visen, og det sidste er måske forklaringen på, at Heiberg slap for nogen påtale af den majestætsfornærmelse, der kunne ligge i strofe 2:

At den er skyldig i Mytteri,
som denne Sandhed i Tvivl tør drage,
at Folk er Kongers Hollænderi,
hvis Ost og Smør de har Lov at tage,
og som desuden
maa ligne Studen,
naar en Forpagter faar Lyst til Huden,
det véd jeg nu.
(US 605)

"Laterna Magica" (1794, US 610 ff.) hører ikke blot til de sidste af Heibergs politiske viser, det er også den længste og mest uigennemsigtige eller 'aristokratiske'. Undertitlen lyder: ";Gives herved under Trompeters og Paukers Lyd til Kjende, at man her ser en meget prægtig, kostbar og skøn Perspektivkasse, hvori præsenterer sig 80 perspektiviske illuminerede Stykker, der kunne tjene til stor Lyst og Lærdom." Billederne er bibelske, især fra Det Gamle Testamente. Personer og historier er blandet sammen - også med for samtiden moderne indretninger og begivenheder - og fremstår på en måde som formodes at kunne friste markedsgøglerens publikum: Eva går med korset, Noahs Ark strander på Amalienborg, kong Salomon slår oprør ned i Polen, Don Quixotter belejrer Jerico, og Jonas dinerer på kroen ";Hvalfisken".

Bag rammen af saftige historier gemmer sig en politisk satire, idet hver strofe med udgangspunkt i et bibelsted henviser til en aktuel foreteelse. Og selv om samtiden også fandt den svært forståelig sine steder, blev den en af de mest yndede og efterlignede 1790'er-viser. Særlig navnkundig blev strofe 18, der viser den politiske stikker blive belønnet for sin umage:

Her med Pungen Judas staar,
han var kuns en Staader,
før han til Pilatus gaar
og hans Ven forraader;
Kongen trykker glad hans Haand,
skjænker ham det hvide Baand
og Pension i Naade.
(US 614)

Tematisk sammenfatning

De fleste af Heibergs værker var kritiske, mange i satirisk udformning, og umiddelbart kan det synes som om satiren rammer i flæng og blander moralsk indignation med mere åbenbar politisk kritik. Betragter man imidlertid den honette kultur med de love og samfundsinstitutioner, der opretholdt den som det egentlige mål for satiren, bliver den langt mere konsistent.

Det gamle standssamfund kan bedst forstås som en slags socialt og politisk teater med nøje fastlagte roller, handling og scenografi. Hver stand havde sit karakteristiske livs- og forbrugsmønster med dertilhørende moral og ideal. Den enkeltes tilhørsforhold fremgik umiddelbart af påklædning, etikette osv. Spillede man sin rolle i overensstemmelse med manuskriptet, dvs. holdt man sig til sin stands moral og livsstil, havde man krav på respekt både fra sine standsfæller og fra de øvrige stænder.

Moderniseringen af enevoldssamfundet med bl.a. den kraftige udbygning af såvel offentlig forvaltning som uddannelsesvæsen betød imidlertid en hidtil uset social og økonomisk mobilitet. Bondesønner trådte via uddannelse ind i borgerstanden, og borgere vandt via statsembeder indpas i de (næst-)højeste kredse. Desuden blev en mængde udlændinge, navnlig af tysk herkomst hentet til landet for at varetage høje embeder såvel i centraladministrationen som i militæret. Hermed blev enorme sociale kræfter frigivet, idet den enkeltes ambitioner ikke længere var begrænset til at spille sin rolle så godt som muligt, men også kunne være at spille en ny og finere, eller mere magtfuld rolle i samfundslivet.

Indførelsen af de nye adelsprivilegier og af rangsystemet i det hele taget anses traditionelt for at være et middel til at honorere såvel adelige som borgerlige undersåtter, der havde bevist deres loyalitet mod staten og kongen. Men det blev i lige så høj grad et middel til at tøjle den nye sociale og økonomiske mobilitet. Rangsystemet skabte rum for, at borgeren kunne udfolde

sine sociale ambitioner inden for rammer, staten havde udstukket.

Tilsammen udgjorde de sociale ambitioner, etikettereglerne, rangsystemet m.v. den honette kultur. Den kanaliserede borgernes trang til ære og respekt mod højere rang og titel, hvilket forhindrede den i at vokse vildt og f.eks. udfolde sig som oprør mod samfundsindretningen. Det fintmaskede rangsystem rummede dog ingen synlige tegn på den enkeltes sociale status. Det førte i den nye middelstand til overdrevet forbrug af såvel immaterielle kendetegn, f.eks. titler og van'er eller von'er foran navnene, som materielle goder, f.eks. tøj, selskabelighed og teaterbesøg. Herved søgte man dels at efterligne aristokratiet, dels at afgrænse sig fra den 'gemene hob'.

Stort set hele Heibergs forfatterskab rummer kritik af den honette kultur. De mere uskyldige dele af *Rigsdalers-Sedlens Hændelser* og en del aflystspillene er formet som farcer, hvor gode borgere bliver taget ved næsen og kommer galt af sted, når de stræber efter eller giver sig ud for at være noget andet og 'finere', end de faktisk er. Temaet er her primært en latterliggørelse og moralsk kritik af borgernes ofte uhæderlige omgang med den honette kulturs kendetegn i forfængelighedens øjemed. De kan med rette ses som arvtagere efter Holbergs komedier.

Heiberg gik imidlertid videre i sin kritik, hans mål var ikke at anvise borgerne deres plads i samfundet ved at lære dem at tøjle de sociale ambitioner. Tværtimod var hensigten at anvise en mere effektiv og for samfundssystemet mere farlig kurs for ambitionerne. Borgerne skulle ikke efterstræbe 'tomme' tegn på ære og indflydelse, men derimod selve æren og indflydelsen. Heiberg havde et uhyre skarpt blik for sammenhængen mellem borgernes honette ambitioner og samfundets indretning. De mere krasse politiske satirer - såvel drama som prosa og vise - rummer således tillige en kritik af de love og samfundsinstitutioner, der danner baggrund for den honette kultur. De kan snarere ses som forløbere for (den politiske) revyviser, debatlitteratur og den politiske litteratur, der som Det Moderne Gennembruds litteratur i slutningen af 1800-tallet 'satte problemer under debat' og for alvor udfoldede sig i det 20. århundrede.

Heibergs værker rummer uhyre sjældent mulighed for den store kunstneriske oplevelse. De er gennemgående dygtigt udformet; sproget er elegant, præcist og ofte morsomt; karakterer, situationer og motiver er som regel virtuost set og gengivet. De kunne i samtiden vække latter, forargelse og foragt, men de savner 'liv'. Uanset genre - drama, essay eller vise - var Heiberg først og fremmest forstandsmenneske, der skarpt og minutiøst spiddede de fejl og mangler, han fandt hos borgerne og i samfundsindretningen. Hans teknik var at skrælle fernisen af og gennem udstrakt brug af ironi vise, hvad der i realiteten lå nedenunder.

Men værkerne rummer ingen medfølelse, der kan forlene skavankerne med et forsonende skær. Der er ingen overraskende pointer, karaktererne er usammensatte, sort over for hvid, og hovedfigurerne er som regel naive, ofte decideret dumme borgere, der er blevet vildført af gennemført nedrige og skrupelløse skurke, og som reddes af ædle og retskafne hjælpere. Hensigten er at revse og forbedre, sjældent at forklare endsige forsoner publikum med menneskenes og samfundets ufuldkommenheder og aldrig at løfte sjælen over det daglige livs genvordigheder. Bortset fra lovprisningen af den varme som venskab med ligesindede kunne give, og den adspredelse klubberne kunne tilbyde, koncentrerer Heibergs værker sig om menneskets og samfundets negative sider.

De aktuelle sociale og politiske temaer forbindes kun undtagelsesvist med større og mere almengyldige grundtanker som ";Selskabs-Sang. Den 25de September 1790" ('Indtogs-visen'), der sammenkæder evnen til medfølelse med mangel på rigdom - og omvendt! De fleste af værkerne opleves derfor som uhyre tidsbundne, der kræver temmelig stor indsigt i og ikke

mindst interesse for datidens kultur og samfundsindretning for ikke at virke rent udkedsommelige.

Modtagelse

Gennemgående blev Heibergs værker vel modtaget i samtiden af både publikum og kritikere. Som nævnt var man ikke forvænt, da dansk litteratur og litteraturkritik i moderne forstand først lige var ved at finde sine egne ben. Viserne blev ikke anmeldt, og omtalen af essays, polemik m.v. indskrænker sig som regel til referater og støtteerklæringer. Den egentlige kritik er således koncentreret om dramaerne. Her er indvendingerne få og små og retter sig oftest mod handlingens usandsynligheder, af og til bringer anmelderne forslag til dramatiske forbedringer, som regel således at underholdningen får forrang for den satiriske belæring. De mere 'uskyldige' skuespil, som *Forvandlingerne*, *Heckingborn*, *Indtoget* og *Chinafarerne* roses såvel for let og naturlig handlingsgang som for præcise og vittige dialoger. Eksempelvis anfører den anonyme anmelder i *Kiøbenhavnslærde Efterretninger* (nr. 2, 1794) om sidstnævnte:

Dette Stykke er igjen et Beviis, at et Syngestykke kan indeholde en god Plan, interessante Situationer, Menneskeforstand og saadanne Følelser som et Menneske kan være bekiendt, og glædes ved; at det følgelig ikke er saa overspendt en Fordring, at forlange sligt i Syngespil, hvilket ellers Nonsensikalskhedens Forsvarere saa gjerne paastaae. [...] Den ordentlige Gang som Fabelen føres frem med, er en ikke liden Fuldkommenhed i Stykket. Personerne komme og gaae uden mindste Tvang, og udvikle deres Tænkemaade ligesaa ved ukonstlede Andledninger. Og denne Tænkemaade er hos alle Hovedpersoner saaledes, at man maa nyde den.

(s. 20)

Da første bind af *Rigsdalers-Sedlens Hændelser* udkom i samlet udgave, blev det anmeldt af Rasmus Nyerup (1759-1829) i *Kritik og Antikritik* (nr. 26, 1790), hvor han sammenligner med Riegels *Kiøbenhavnslærde*, men fremhæver, at Heibergs værk har ";et bedre Sprog, større Præcision i Tanke og Udtryk, nøiere Bekendtskab med Smagens Verker hos Fremmede, og meere af Satirens fine attiske Salt" (s. 394). Nyerup, der også har øje for satirens mere vidtrækkende karakter end tidligere set i Danmark, anfører, at den med rette ";kan kaldes politisk Satire, imodsat den moralske, hvis Maal er private, huuslige, Feil og Laster, da disse mere gaae ud paa publique Misbrug og Uordener" (s. 401).

Lige så positivt bliver satiren i ";De Vonner og Vanner" modtaget. J.Cl. Tode roser navnlig karaktertegningen i sin anmeldelse i *Maanedskriftet Iris* (januar 1792). Han er fornøjet med Frøken von Sommer, fordi ";hun viser de rigtigste Grundsætninger og den ædlest Karakter", mens Aagerkarlen Snydenstrup ";er overmaade heldigt udført, og giver Stykket i alle deres Øine, som jeg har hørt tale derom, dets største Værd" (s. 141). Rahbek anfører i sin anmeldelse i *Dramatisk og Literarisk Tillæg til Morgenposten* (1792) bl.a.:

Ikke nok, at han, som i sine Forvandlinger, som i sin Heckingborn, morede og rørte; ei nok han skildrede Mennesker; man fordrede mere af ham, fordrede det, han havde viist, at han kunde; og torde, at han skulde skildre sine Landsmænd, holde Thalias Speil med rolig Haand for Daare, og Skurk; at Daaren kunde rødme og bedres, og Skurken blegne og flye. Og dette Krav har han da i sine Vonner og Vanner [...] ogsaa fuldkommen opfyldt. Ganske mesterlig har han foreholdt os vor nationale Arvesynd, vor umættelige Higen efter at hænge i Halen paa de Store, at bade os i deres Lyksaligheds Middagsglans.

(s. 9)

Rahbek konkluderer, at stykket ganske enkelt er ";den første Comoedie [efter Holberg], hvori Sæder og Handling ere danske" (s. 27).

Forfatterskabets efterliv

Forudsætningen for rigtigt at more sig over Heibergs satirer er et vist - i virkeligheden temmelig indgående - kendskab til landets og tidens kultur, institutioner og ikke mindst ambitioner. Den almindelig interesse for satirerne er derfor forsvundet sammen med enevælden og de love og samfundsinstitutioner, der opretholdt den honette kultur. En piratudgave af *Rigsdalers-Sedlens Hændelser*, udgivet af J.C. Lange i 1833-34, solgte tilsyneladende temmelig godt, men da var tiden også netop moden til den.

Ingen af Heibergs dramaer har overlevet på scenen, men virkningen af hans syngestykker rakte langt op i det 19. århundrede, idet de med Laurids Kruses syngespil som mellemlid dannede forlæg for sønnen, J.L. Heibergs (1791-1860) vaudeviller. Enkelte af syngestykkerne blev spillet frem til omkring 1830, således *Indtoget* og *Chinafarerne*. I forbindelse med J.L. Heibergs 100-års-dag genoptog man *Chinafarerne*, og fra 14.12.1891 til 18.5.1892 blev det spillet 14 gange - hermed afsluttedes opførelserne af hans dramaer.

Som politisk visedigter har Heiberg derimod overlevet i en række sang- og visebøger, f.eks. findes ";Selskabssang" under titlen ";Ordener hænger man paa Idioter" i *Arbejder-melodibogen* fra 1961. Et kommenteret udvalg af *Politiske viser* blev udgivet i 1981 af Jens Forup.

P.A. Heibergs *værker* er kun sjældent gjort til genstand for behandling, mens mandens karakter, hans politiske observans og ægteskabelige forhold har optaget eftertiden mere. Det gælder alle monografierne fra Chr. Thaarups skitse, der oprindeligt blev offentliggjort i *Historisk Tidsskrift* 1860 ("Peter Andreas Heiberg. Et efterladt Arbejde", s. 107-258), over Johanne Luise Heibergs beretning fra 1882 (*Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg. En Beretning støttet paa efterladte Breve*) og H. Schwanenflügels afhandling fra 1891 (*Peter Andreas Heiberg. En biografisk Studie*) til P. Ingerslev-Jensens forsvarsskrift fra 1974 (*P.A. Heiberg. Den danske Beaumarchais*), at de nok behandler et udvalg af Heibergs værker, men kun som støtte for analysen af de ovennævnte temaer.

Ingen litteraturhistorie har dog undladt en behandling af Heiberg, men vurderingen synes i vidt omfang at afhænge af tidens og litteraturhistorikerens egen smag. N.M. Petersen hyldede i midten af 1800-tallet Heiberg med disse ord:

Naar man nu ser tilbage fra denne Mand til Literaturen fra 1770-72, hvilken Fremgang er der da ikke sket, hvilket Omsving i Satiren! Fra Raahed og Plumphed har den hævet sig til Smag og Vidd; Hængt til Personligheder har vel endnu ikke kunnet aflægge sin skjæmmende Maske; men det har forbundet sig med en kraftfuld Enthusiasme for Menneskehedens højeste Sager, Frihed i Tanke overført til Frihed i Staten; og i den Urtegaard, hvis frodige Sæd spirede op efter Heibergs Skarpe Satirer og træffende Viser, fremskjød Frihedens Træ. Ingen menneskelig Virksomhed, der har nogen Energi, er forjæves.

(*Bidrag til den danske Literaturs Historie*, V., Første Afdeling, 2. udg., 1870, s. 310)

Vilh. Andersen nøjedes trekvart århundrede senere med en mere nøgtern biografisk gennemgang med vægt på de fejder og sagsanlæg Heibergs satirer affødte og gav ham dette eftermæle: ";Heiberg blev en ringe Digter og ypperlig Agitator. Som saadan blev han savnet, som Talsmand for den politiske, men især den borgerlige Frihed, med Sandhed i det

væsenlige og de Forkortninger i dens Udtryk, som Professionen kræver" (*Illustreret Dansk Litteraturhistorie*, bd. II, 1934, s. 855).

Tilsvarende er bedømmelsen af Heibergs politiske observans meget forskellig, fra den ene yderlighed repræsenteret ved Ed. Holm, der bl.a. skrev, at man ikke ";kan nære Tvivl om, at den Forfatning, Malte Bruun og Heiberg ønskede Enevælden afløst af, var Republikken" (*Den offentlige Mening og Statsmagten*, s. 122). Heroverfor mente Heibergs biograf, H. Schwanenflügel: "Jeg vover den Paastand, skjønt den af Mange vil blive anset for Paradoxal, at Peter Andreas Heiberg ikke alene ikke var revolutionært anlagt, men heller ikke i den betydeligste Periode af sin Levetid kunde kaldes Republikaner" (*Peter Andreas Heiberg. En biografisk Studie*, s. 198).

Interessen for P.A. Heiberg som kulturpersonlighed er dog stadig levende. I 1993 producerede Jørgen Roos og Ib René således en film, *P.A. Heiberg 1758-1841*, for TV2/Fakta. Og Dansk PEN indstiftede i år 2000 - 200-året for Heibergs landsforvisning - P.A. Heiberg Prisen, der gives til en person, gruppe, institution eller et initiativ, som aktivt har virket for at tilvejebringe eller vedligeholde ytringsfriheden. Prisen består i en midlertidig 'landsforvisning' til Paris. (<http://www.pen.dk/heiberg/>)

Tekstoplysninger

Tekstgrundlaget for ADL's P.A. Heiberg-portræt udgøres af *Udvalgte Skrifter*. Udgivne af Otto Borchsenius og Fr. Winkel Horn (1884) (forkortes i portrættet *US*). Udvalget rummer Heibergs satiriske hovedværker: Tidsskriftet *Rigsdalers-Sedlens Hændelser* med det deri indlagte skuespil *Virtuosen* [No. 2], skuespillet ";De Vonner og Vanner", to artikler fra tidsskriftet *For Sandhed*, nemlig ";Politisk Dispache" og ";Sprog-Granskning" samt et udvalg af viser med hovedvægt på de satiriske. *Virtuosen* blev optaget i 2. bind af *Skuespil* (1793) som ";Virtuosen No. 2" og forsynet med en ";Fortale til denne anden Udgave", mens ";De Vonner og Vanner" blev trykt første gang i samme værk og ligeledes forsynet med en ";Fortale", begge fortaler er inkluderet i udvalget. Teksten er tillempet 1880'ernes retskrivning og ledsaget af noter omfattende såvel litteraturhistoriske oplysninger som oversættelser af de mange citater på fremmede sprog.

I [Udgivelse af danske litterære tekster efter 1800](#)

(Den røde Betænkning) DSL, 1996, gøres der rede for foreliggende udgaver i afsnittet om P.A. Heiberg, s. 5-8.

Bibliografi

[Dansk Litteraturhistorisk Bibliografi](#)

- [Bibliografier](#)
- [Værker](#)
- [Udgaver](#)
- [Behandlinger af forfatterskabet](#)

Bibliografier

En delvis fortegnelse over P.A. Heibergs arbejder og recensioner af samme findes i Th. Erslew: *Almindeligt Forfatter-Lexikon*, bd. 1, 1843 og *Supplement*, bd. 1, 1858.

P. A. Heiberg,

En mere omfattende bibliografi er udarbejdet af C.J. Ballhausen: *Peter Andreas & Johan Ludvig Heiberg. En annoteret bibliografi*, 2000. Heri gennemgås også tidligere bibliografiske arbejder.

En registratur over manuskripter, breve m.v. findes i *Privatarkiver. P. A. Heiberg. Johanne Luise og Johan Ludvig Heiberg. Thomasine Gyllembourg*. Rigsarkivet, nr. 20, 1978.

Værker

Phædon eller om Siælens Udødelighed i tre Samtaler. Af Moses Mendelsohn. Oversat af det Tydske, 1779.

Eusebius, eller hvad Frugt man høster af Dyden i vore Tider. Oversat af det Franske, 1787.

Rigsdalers-Sedlens Hændelser. Nr. 1-16, 1787-93. [Samlet udg.: *Første Bind*, 1789. *Andet Bind*, 1793].

Virtuosen. En original Komoedie i een Akt, tilegnet det offentlige eller private Theater-Selskab, som opfører samme, 1789. [Særtryk af ovennævnte nr. 11-13. I nedennævnte *Skuespil* af P.A. Heiberg anført som ";Virtuosen No. 2"].

Forvandlingerne. En original Comoedie i fem Acter, 1788.

Heckingborn. Comoedie i fem Acter, 1788.

Michel og Malene. En heroisk Opera i 3 Acter. Indrettet og skrevet til Hr. Capelmester Naumans Musik til Orpheus, 1789.

Holger Tydske. Heroisk Opera i tre Acter til Hr. F.L.Æm. Kunzens Musik, ved Forfatteren af Michel og Malene, 1789.

Selim og Mirza. Originalt Skuespil med Musik i tre Acter. Musiken af O. Zinck, 1790.

Fredens og Bellonæ Trætte. Cantate for Selskabet Kongens Klub til Hans Majestets Födsels-Fest den 29. Januarii 1790, 1790.

Cantate i Anledning af Kronprinds Frideriks og Prindsesse Maria Sophia Friderikas Höitidelige Indtog i Kiöbenhavn, opført da Selskabet Kronprindsens Klub holdt sin förste Sammenkomst den 26de September 1790. Musiken af C. Schall, 1790.

Indtoget. Syngestykke i to Acter, til Brug for den Kongelige Danske Skueplads, 1791.

Chinafarerne. Syngestykke i to Acter med en Mellem-Act. Til Brug for den Kongelige Danske Skueplads, 1792.

Skuespil. Første Bind - Tredie Binds første Hefte, 1792-94. [Heri ikke tidligere trykt: ";Forvandlingerne. Comoedie i fem Acter", ";Virtuosen No. I", ";De Vonner og Vanner. Comoedie i fem Acter. Første Gang opført paa den Kongelige danske Skueplads den 5te Januar 1792" og ";Hofsorgen eller Testamentet. Comoedie i een Act"].

For Sandhed. Et Fierdingaarsskrift. Bd. 1-3, 1798-99.

Læsning for Publikum. Et Ugeblad. Nr. 1-37, 1799.

Politiske Aphorismer. Christiania, 1826.

P. A. Heiberg,

Om mit Forhold til Baggesen. Drammen, 1826.

Tre Aar i Bergen. Autobiographisk Episode. Drammen, 1829.

Erindringer af min politiske, selskabelige og litterære Vandel i Frankrig. Rhapsodie. Christiania, 1830.

Udgaver

Samlede Skuespil. Udgivne ved K.L. Rahbek, Professor. Første - Fjerde Deel. Anden og forøgede Udgave, 1806-19. [Heri ikke tidligere trykt: ";Menneskejenderen eller de falske Formodninger. Comedie i fem Acter", ";Duellen. Comedie i to Acter", ";De syv Tanter. Comedie i to Acter", ";Den gamle Skuespiller. Comedie i een Act" og ";Mystifikationen eller Skuespillet inpromptu [sic]. Syngestykke i tre Akter"].

Rigsdalers-Sedlens Hændelser. Paa ny udgivne af J.C. Lange, 1833-34.

Udvalgte Skuespil. Udgivne af J.C. Lange, 1836.

En Samling Viser og Sange, til Dels i Afskrift, vedlagt en trykt Fortegnelse. Samlede af E.L. Thaarup, u.å.

Breve fra Peter Andreas Heiberg. Udgivne af Johan Ludvig Heiberg, 1883.

Udvalgte Skrifter. Udgivne af Otto Borchsenius og F. Winkel Horn, 1884.

Viser og Vers, 1884. [Ingen udgiver, men et særtryk af ovenstående med selvstændig paginering].

Politiske viser. Udgivet ved Jens Forup, 1981.

Behandlinger af forfatterskabet

Th. Overskou: *Den danske Skueplads,* bd. 3, 1860.

P. Hansen: *Holgerfeiden. En Litteraturhistorisk Skildring,* 1867.

Fr. Bajer: *Nordens politiske Digtning 1789-1804,* 1878.

Johan Ludvig Heiberg: *P.A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg,* 1883.

En Samling Anmeldelser af Skrifter af og om P. A. Heiberg. Udsnit af forskellige Dagblade og Tidsskrifter, samlede af E.L. Thaarup, u.å.

Christen Thaarup: *Peter Andreas Heiberg. Et efterladt Arbeide,* 1883.

Johanne Luise Heiberg: *Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg. En Beretning, støttet paa efterladte Breve,* 1883 (4. udg. med Tillæg og Oplysninger ved Aage Friis og Just Rahbek, 1947).

Edvard Holm: *Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat i Slutningen af det 18de Aarhundrede (1784-1799),* 1888 (2. udg. 1975).

P. A. Heiberg,

H. Schwanenflügel: *Peter Andreas Heiberg. En biografisk Studie*, 1891.

Povl Ingerslev-Jensen: *P.A. Heiberg. Den danske Beaumarchais*, 1974.

Ole Feldbæk & Vibeke Winge i: *Dansk Identitetshistorie*, bd. 2, redigeret af Ole Feldbæk, 1991, s. 9-109; Vibeke Winge i: samme, s. 110-24.

Henning Fenger: *Familjen Heiberg*, 1992 (eng. udg. 1971).

Hans Edvard Nørregård-Nielsen: *Gyldne dage og mørke nætter*, 1994, s. 75-82.

Inge Nørballe: *Guldalderdigtere. Portrætter og poesi*, 1999.

Lisbeth Worsøe-Schmidt

Lektor ved Institut for Kultur og Medier, Danmarks Biblioteksskole.

1999 ph.d. med afhandlingen *1700-tallets danske forfattere og deres offentlighed forbundet med en komplementær kulturteori*.

Har siden august 2000 arbejdet med et større projekt finansieret af Carlsbergfondet om "Tidsskrifter og litteratur i 1700-tallets litterære offentlighed".